

Osvobodilna fronta – dedič svobodoljubnih in naprednih gibanj v zgodovini slovenskega naroda

V pričujočem referatu sem se namenoma omejil samo na objavo tez, ker so te teze hkrati izvleček iz teksta, ki je interesiranemu bravcu na razpolago že dobrih dvajset let — tu mislim na tekst Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju, ki je izšel v Slovenskem zborniku za leto 1945. Tam so teze na dvajsetih straneh vsekakor mnogo obsežnejše razvite, kakor bi jih mogel obdelati v kratki komunikaciji v dvajsetih minutah.

V referatu se bom spričo tega tudi zadržal vsaj v prvih točkah pri tezah, ki se jih podal v povzetku te svoje razprave, ki je hkrati dokument, zakaj napisal sem jo v prvi obliki kot predavanje v internacijskem taborišču. Hkrati je to analiza historika, ker je bil ta referat v Gonarsu zaključno predavanje trinajstih predavanj o slovenski zgodovini, to se pravi vendarle dokaj intenzivnega trimesečnega — v glavnem — razmišljanja o slovenski zgodovini za tovariše, ki so bili z menoj v taborišču, kajti literature nisem imel na voljo.

V razsežnosti celotnega slovenskega razvoja je mogoče meriti pomen Osvobodilne fronte predvsem v treh linijah zgodovinskih procesov: glede na razmerje Slovencev do širšega zgodovinskega okvira in na težišče odločanja o slovenski zgodovinski poti, glede na notranje dozorevanje Slovencev kot etnične nacionalne skupnosti, glede na napredna gibanja v slovenski zgodovini, ki so v preteklih zgodovinskih situacijah nosila boj za svobodo Slovencev v socialnem in nacionalnem pogledu.

1. Na meji med 8. in 9. stoletjem so predniki današnjega slovenskega naroda izgubili samostojnost. Po kratkem madžarskem intermezzu so okrog leta 1000 prišli v celoti vnovič v okvir srednjeveške nemške države. Z ustalitvijo fevdalne družbe, dograjene v naših krajih do konca 11. stoletja, so bili v bistvu omejeni na kmečki sloj, razdeljen v več družbenih skupin z različnimi pravicami. Politične pravice so v tem krogu pripadale samo deželnemu knezu in predvsem od začetka 15. stoletja naprej, ko nastanejo deželni stanovi, poleg tega še plemstvu, ki je bilo zvečine tujega rodu. Kolikor je izviral iz slovenskih vrst, je bilo vključeno v tujo družbo in je bilo potujčeno.

Proti koncu srednjega veka je slovenska družba prvič dobila svoje dopolnilo, vendar se glede pravice Slovencev do odločanja o slovenski zgodovinski poti s tem ni nič spremenilo, ker je bilo tudi meščanstvo politično v bistvu brezpravno. Pomembnejša zgodovinska sprememba je bil nastanek enotnega podložniškega razreda z gospodarskimi in družbenimi spremembami v 14. in 15. stoletju. To je bil namreč eden izmed bistvenih pogojev, ki so omogočili in sprožili velike kmečke upore v 15. in 16. stoletju, upore, s katerimi je slovensko ljudstvo prvič spet samo kot samostojen aktivni dejavnik stopilo v

zgodovino. Slovenski kmet je skušal v njih pridobiti pravico odločanja o razmerah v slovenskih deželah za svojo kmečko zvezo. Toda boj za gospodarsko, družbeno in politično osvoboditev izpod oblasti fevdalne gospode ni uspel.

Tako je sredi 18. stoletja — z začetki nove meščanske družbe na Slovenskem, ki je tedaj rasla ob pospešenem napredovanju kapitalističnega gospodarstva ter ob počasnem napredovanju uradniške uprave in ustrezne šolske organizacije, pravtako podlage za nastanek ene izmed družbenih skupin nove družbe, ki je tedaj pri nas nastajala — meščanstvo prevzelo vodilno vlogo v boju za osamosvojitvev slovenskega naroda. Odstranitev plemiškega monopola do političnih pravic ter gospodarska osamosvojitvev kmeta leta 1848 je bila sicer še vedno — če tehtamo silnice, ki so se tedaj v stari monarhiji križale — predvsem rezultat velikega kmečkega gibanja, ki ni bilo omejeno samo na nas. Toda to je bilo, kar je prisililo konservativno vlado, konservativno v svojih zamislih od marca pa do restavracije, restavracije samo v političnem pogledu, ne v družbenem — predvsem to je prisililo to konservativno vlado in cesarja h koncesijam.

Zahteva po političnem teritorialnem telesu, v katerem bi bili združeni vsi Slovenci kot narod, ki se pojavi pri nas v isti dobi, pa je bila v revolucijskem letu vendarle izraz meščanskega političnega gibanja. Kmečko politično gibanje s to zahtevo po zedinjeni Sloveniji nima notranje zveze.

Od leta 1860 dalje so se politične pravice postopno širile na vse širše sloje prebivavstva. Šele v zvezi z demokratizacijo političnega življenja, mislim politično demokratizacijo v smislu širjenja političnih pravic, so dobili Slovenci pravico do soodločanja o svoji usodi. Toda tudi v situaciji, v kateri je postala volilna pravica splošna, ne enaka (tudi v tej situaciji je bila enaka samo v območju posameznih vodilnih okrajev), težišče pri odločanju o razmerah na Slovenskem vendarle ni bilo doma, zakaj v nobenem od javnopравnih teles v državnem merilu, v katerem so sedeli slovenski poslanci, niso predstavljali tolikšnega deleža, da bi lahko učinkovito sami odločali o taki ali drugačni usodi slovenskega ljudstva. Odločali so še naprej na Dunaju in po 1. decembru 1918 v Beogradu. Šele Osvobodilna fronta je v razmerah, ko je bila Jugoslavija razbita, ta položaj dejansko v bistvu spremenila. Z njo je slovensko ljudstvo celo tisočletje po izgubi svoje svobode v začetku 9. stoletja vnovič prevzelo suvereno odločanje o bodočnosti našega naroda v lastne roke.

2. Življenje vsakega naroda poteka v treh ravninah: socialni, kulturni in politični. Tu je potrebno statistično merjenje, ki sem ga v svoji razpravi v Slovenskem zborniku mnogo podrobneje razpredel, kot bi ga mogel tu le približno nakazati, zakaj o teh kvantitetnih merilih je na kratko težko govoriti. Številke pa tu za ekspliciranje niso toliko pomembne. Ker je bilo slovensko ljudstvo v zgodnjem srednjem veku v družbenem pogledu obglavljeno, je bil skoraj ves njegov srednjeveški razvoj glede narodnega gledanja omejen le na temeljno ravnino, na boj za ohranitev etnične skupine ter za ustvarjanje družbenih okoliščin za vnovičen vzpon. Tuji historiki, ki danes ogledujejo ta proces, pravijo, da gre pri tem dejansko za slovenski čudež, če je ljudstvo brez organov političnega življenja ohranilo na znatnem delu svojega ozemlja vendarle osnovno substanco za svoj novi vzpon.

Na kulturnem področju je treba podčrtati pomen velikega kolektivnega procesa, ki ga pomeni izoblikovanje posebnega slovenskega ljudskega jezika.

Temelj slovenske samostojne zgodovinske poti pa je bila v resnici, kot sem že prej nakazal, združitev slovenskih podložnikov v enoten družbeni razred in da so v 15. in 16. stoletju slovenske zahteve in težnje bile združene v skupno obliko. V resnici je potem uresničevanje zahtev tega družbenega razreda, postavljenih prvič ob kmečkih uporih instinktivno zaradi bremen vsakdanjega življenja in ne po kakšnem načrtu slovenskega narodnega prebujenja ali česa podobnega, privedlo Slovence do vnovičnega dograjevanja slovenske družbe. Od konca 15. do začetka 19. stoletja so se kmetje v vedno novih kmečkih uporih borili za svojo gospodarsko osvoboditev, odpravo fevdalnega reda, svobodo kmečkega prirodnega prirastka pri izbiri poklica, kar je bil hkrati bistven pogoj za ustvaritev pravega slovenskega meščanstva. Seveda niso ta gibanja rastla iz narodnostnih korenin, njihova gibalna so bila v gospodarskem in socialnem položaju slovenskega kmeta. Pač pa je bila rešitev prav tega socialnega vprašanja temelj za slovensko narodno prebujenje. Med konstitutivnimi dejstvi v slovenskem narodnem razvoju pa je vsekakor treba poudariti tudi veliko dejanje reformacije, dvig slovenskega ljudskega jezika v knjižni jezik. S tem je bil prav pred vnovično okrepitevijo dialektičnih razlik vpet slovenski knjižni jezik kot vez vsega slovenskega ljudstva v enoten okvir. Če sodimo ta položaj po dvesto let kasnejši situaciji, v 18. stoletju, morda smemo reči, da je bilo dejanje izvršeno prav v zadnjem času, ko je bilo to še mogoče. Ob razvoju nove družbe v drugi polovici 18. stoletja se začenja slovensko narodno prebujenje kot zavesten proces na kulturnem področju.

Program Prešerna in Čopa — ustvariti slovenski meščanski jezik — neposredno izražen v Prešernovih pesmih in prav tako v Čopovi oceni in polemiki glede Kranjske Čbelice, stoji v tem že na meji med kulturnim in političnim prebujenjem. Prešernova Zdravljica je to mejo že prekoračila z upanjem na vnovično osvoboditev Slovencev izpod tisočletne nesvobode. Ta razlaga, ki jo je prvi postavil Kardelj v svoji knjigi o zgodovinskem razvoju slovenskega narodnega vprašanja, je v literarnozgodovinskih delih včasih zbujala dvom glede svoje utemeljenosti. V zvezi s tem morem izraziti samo željo, da bi slavisti opravili eno izmed nalog, ki ni bistvena samo zanje, marveč potrebujejo njeno realizacijo pri interpretaciji Prešerna tudi historiki. Prešernov jezik naj bi namreč analizirali tudi glede posebnega pomena, ki ga vlaga v posamezne izraze. Analiza tega jezika — sam sem si napravil tak poskus za nekaj bistvenih izrazov za razumevanje Zdravljice — popolnoma jasno pokaže, kaj so pomenile Prešernu besede »edinost, sreča, sprava« in druge. Če primerjate to s Krstom pri Savici in Sonetnim vencem ter drugimi pesmimi, v katerih se ponavljajo iste besede kot v Zdravljici, potem se povsem jasno pokaže, da imajo te besede v Prešernovi pesmi v resnici političen akcent in da so dejansko zvezane z upanjem na politično osvoboditev slovenskega ljudstva.

Od leta 1848 se začenja uveljavljati slovenski narod tudi na političnem prizorišču. Na meji med 19. in 20. stoletjem so dosegli Slovenci v kulturnem življenju stopnjo svetovnega razvoja, toda prav tedaj je v slovenskem političnem življenju zmagala stranka nad narodom. Pri tem mislim na dejstvo, ki se včasih res pojavlja — sicer ne tako pogosto — v zgodovini tudi drugod, da se postavlja verska ali ideološka pripadnost kot bistveni dejavnik ali merilo narodnostne pripadnosti. To je stvar, ki jo drugod srečujemo navadno samo v skrajnih mitičnih gibanjih, npr. v rasizmu in še čem podobnem, ne pa v normalnem narodnem življenju. Tudi ta razcepljenost je pri Slovencih ne-

dvomno daleč preseгла to, kar je v narodnostnem življenju običajno. Osvobodilna fronta je po kmečkih uporih, ki so rastle v drugačnih okoliščinah in ob povsem drugačni razčlenjenosti slovenskega naroda, prvo gibanje slovenskega naroda, v katerem je narodnostna skupnost prevladala strankarsko razcepljenost, v katerem se je zvezalo novo socialno vprašanje — delavsko in agrarno — s slovenskim političnim konceptom in v katerem je dobila ustrezno mesto tudi slovenska kultura kot tiha, pa vendar trdna in bistvena notranja vez vseh Slovencev.

3. V preteklosti imamo pri Slovencih le nekaj tako širokih ljudskih gibanj, da jih moremo predstaviti kot historične predhodnike revolucionarnega gibanja Osvobodilne fronte. Vsako od njih ima svoje značilnosti. Nikjer ne gre popolnoma izenačiti teh elementov, pa vendarle obstojijo tukaj intenzivne širše ali ožje vezi.

Naibljíže Osvobodilni fronti je nedvomno veliko revolucionarno gibanje slovenskih kmetov v 15. in 16. stoletju, čeprav je res, da je bil puntarski program omejen samo na gospodarska in družbena vprašanja. Na politična področja je segal le posredno z vprašanjem oblasti kmečke zveze v slovenskih pokrajinah, na nacionalna prav tako le posredno s konceptom o ustvaritvi posebne hrvatsko-slovenske politične enote. Ta je bila le izraz povezanosti teh dežel zaradi turške nevarnosti in skupnega trgovanja, ki je segalo od Hrvatov do morja in dalje naprej. Sicer pa vidimo v celoti paralele z Osvobodilno fronto v celi vrsti potez. Tako glede obsega: dva največja upora (leta 1515 in 1573) sta zajela dejansko skoraj vse slovensko ozemlje. Glede intenzivnosti igibanja naj opozorim le na številko 80 000 puntarjev leta 1515 — nedvomno pretirano — ki pa vendarle kaže, da je bilo približno 10 odstotkov tedanjega slovenskega prebivavstva dejansko med aktivnimi člani puntarske vojske. Glede organizacije »države v državi«, čeprav je to v fevdalni dobi, kjer je spričo lokalne razvitosti mnogo laže prevzemati oblast v majhnih enotah, povsem nekaj drugega kakor prevzem oblasti po Osvobodilni fronti v širših merilih. In vendar je prevzemala Kmečka zveza oblast glede sodstva, pobiranja davkov itd., skratka celo vrsto pravic, ki pripadajo državní organizaciji in jih je ta izvrševala bodisi po svojih neposrednih predstavnikih ali po fevdalcih kot svojih posrednih predstavnikih. Glede revolucionarnosti se mi zdi, da je bil prav kmečki upor med vsemi temi gibanji edino, ki je šlo v revolucionarnosti toliko daleč kakor Osvobodilna fronta, da so bili namreč kmečki uporniki pripravljene žrtvovati glavo in življenje za tisto, kar so hoteli osvojiti. Končno še glede vojaške organizacije: ta ima po poročilih, ki jih imamo o Koroški, celo tako daleč podobne poteze, da srečamo tam »govornika«, ki bi ga lahko vzporedili s politkomisarjem partizanske vojaške organizacije.

Neposrednega uspeha tega gibanja dolgo časa ni bilo. Zmeraj so bili puntarji pobiti, upori zadušeni. Samo pri majhnih lokalnih uporih vidimo včasih tudi delne uspehe. Vendar je osvoboditev kmeta — najprej odprava osebne nesvobode (v reformnem obdobju 18. stoletja) in nato zemljiška odveza (leta 1848) — tako slovenskega kmeta kot tudi kmeta v Avstriji v svojem bistvu pravzaprav uspeh tega velikega kmečkega uporništva, velikega kmečkega boja za družbeno in gospodarsko svobodo, ki se ga je po pričevanju virov slovenski kmet udeleževal bolj intenzivno kakor kmetje v drugih avstrijskih deželah.

S političnim programom je bilo to gibanje dopolnjeno — kot sem že rekel — neposredno pred letom 1848 (v Prešernovi Zdravljici), v jasni obliki pravega političnega programa pa dejansko šele s programom Zedinjene Slovenije

iz leta 1848. Ta program je po njegovem bistvu brez dvoma nemogoče utemeljiti drugače, kakor z revolucionarnim pojmovanjem prirodnega narodnega prava. To je povedal naravnost tudi pravnik dr. J. Krajnc v svoji polemiki proti temu, da bi mogla biti Slovenija združena z nemškimi deželami v skupni nemški državi. Rekel je, če »velja ... le natorna pravica in ... le narodna volja, kakor novi Nemci uče, velja tudi volja Slavjanov, ona pa se proti zvezi z Nemci izreče«. To se pravi, da odpor zoper Nemčijo (po frankfurtskih koncepcijah) ni bil samo konservativen, kakor se je takrat pojmovalo in se pogosto mimogrede še pojmuje tudi pri nas včasih v historični in večkrat v politično-publicistični literaturi, ampak je obratno temeljno revolucionarno načelo revolucionarnega narodnega prava Slovencev narekovalo prav ta odpor zoper pripadnost k tej Nemčiji s pravico do odločanja o posebni slovenski poti — po narodnem pravu — tudi za Slovence. Navsezadnje, če govorimo o letu 1848 in o njegovem končnem učinku, če govorimo o tem letu kot letu politične revolucije in njej sledečega političnega poraza liberalnega gibanja, vendarle ne smemo spregledati, da je bil to hkrati družbeni boj in leto družbene zmage, kajti fevdalna družba je bila v avstrijski državi v letu revolucije, sicer ne v vseh podrobnostih, vendar dokončno likvidirana. To je kljub vsemu eden izmed bistvenih elementov in mislim, da bi morali to upoštevati pri vsakršni oceni leta 1848.

Program Zedinjene Slovenije ostane leta 1848 v bistvu še program skromnih skupin. Meščansko gibanje leta 1848, ki ga je rodilo, ni znalo najti stika z ljudstvom. Tako imamo takrat dve gibanji, na eni strani kmečko, na drugi meščansko, kmečko s socialnim in gospodarskim programom, meščansko s političnim. Politični program Zedinjene Slovenije se je uveljavil pri nas na široko s taborskim gibanjem na meji šestdesetih in sedemdesetih let, z gibanjem, ki pomeni v svojem bistvu pravzaprav zaključek slovenskega narodnega prebujanja na političnem področju. To gibanje je ustvarilo odtlej najprej podlago za vsa politična gibanja na Slovenskem, ki so mogla računati na množično podlago le z jasnim slovenskim nacionalnim konceptom. Zadušili so ga nasilno. Po točni evidenci, ki jo je podal Kermavner v svojih pripombah v novi izdaji Prijateljeve Slovstvene in politične zgodovine, danes vemo, da so se poskusi sklicevanja taborov nadaljevali še po letu 1871 (sledimo jim do leta 1876), da pa jih je avstrijska oblast preprečevala; čas je, da spričo tega izgine iz historične literature legenda o tem, da bi slovensko meščanstvo (mladoslovenci) naenkrat nehalo s taborskim gibanjem iz strahu pred ljudstvom, ki naj bi ga spoznalo na taborih, in se zato umaknilo v slogaštvo. »Sloga« je dejansko šele rezultat drugih zgodovinskih procesov, ki so prišli po najhujšem konfliktu med liberalci in klerikalci v letu 1872, kar že samo na sebi kaže, da je ta teza o takšnem koncu taborskega gibanja historično napačna.

V deklaracijskem gibanju v letu 1917/18 je bil program taborskega gibanja dopolnjen s socialnimi in gospodarskimi zahtevami, ki jih je bilo na taborih razmeroma malo. To pokaže že pregledovanje dokumentov o deklaracijskem gibanju, kolikor jih je objavljenih, čeprav se akcije za objavo teh dokumentov, začete že pred vojno v Arhivu Časopisa za zgodovino in narodopisje in pretrgane na zahtevo nemškega poslaništva v Beogradu, žal, doslej še niso vnovič lotili in je dokončali, tako da gradivo še vedno leži v veliki meri neizkoriščeno v mariborskem arhivu. V deklaracijskem gibanju v resnici ne gre samo za politične cilje. (Seveda ne gre tu za deklaracijo samo, ki je takšna, kakršna je,

ampak za tisto široko gibanje, ki se je sprožilo z deklaracijo med slovenskim ljudstvom.) To gibanje je v resnici, odkar se je razširilo med ljudstvom, kot prvo narodno gibanje zajelo tudi zahteve socialne in gospodarske narave. Te pa so gotovo imele svoj stik tudi z nacionalno problematiko, ker je bil pač trgovec, oderuh in podobno na štajerskem ozemlju, odkoder te izjave predvsem izvirajo, hkrati predvsem Nemec. Vendar ta povezava te in druge problematike ni samo slučajna. To kaže akcija za agrarno reformo in vse, kar se pokaže v slovenskem življenju neposredno po nastanku stare Jugoslavije. Vse te nove poteze namreč rastejo iz gibanja za socialne in gospodarske pravice slovenskega ljudstva, ki se začinja med vojno. Prav zato deklaracijskega gibanja in vsega, kar je z njim zvezano, ne moremo presojati samo po formulaciji majske deklaracije same, ampak enostavno po življenju, ki je bilo tedaj na terenu. Prav tako je jasno, da je to življenje vsaj že od konca leta 1917 na terenu vendarle pretrgalo z Avstrijo, da je postavilo že zahteve po novih političnih oblikah.

Svoboda, ki so jo zahtevali Slovenci po koncu prve svetovne vojne, je imela dejansko štiri oblike: državno-pravnega (Jugoslavija namesto Avstrije), narodnega (avtonomna slovenska enota, ki bi odločala sama o sebi), socialni in gospodarski obraz. V stari Jugoslaviji se je uresničila samo prva zahteva in tudi ta le delno, kajti samo 70 % slovenskega naroda je bilo združenega v stari Jugoslaviji, 30 % ga je ostalo izven nje; vse druge zahteve pa so ostale neuresničene. Iz takih razmer je potem rasel program Osvobodilne fronte, o katerem govore na tem posvetovanju od njegovih začetkov v tridesetih letih naprej številni drugi referati.

V svojem zaključku se omejujem na ugotovitev, da pokaže primerjava tega programa, ki ga analizirajo drugi avtorji v svojih referatih, s tem, kar smo videli v njegovem historičnem ozadju, kako to gibanje vendarle ni zraslo nenkrat. Že Zihel je deloma nakazoval v svojem referatu prav pred menoj, da gre vendarle tudi za nadaljevanje izročil slovenskega zgodovinskega razvoja od kmečkih uporov najprej in da srečujemo tu številne podobne poteze, seveda ob mnogih razlikah, ki pa jih zgodovinar lahko razloži. Osvobodilna fronta je rasla iz načel, v znamenju katerih so si Slovenci dejansko v dolgih stoletjih po svoji katastrofi, ki so jo doživeli v zgodnjem srednjem veku, vnovič izbojevali mesto med evropskimi narodi:

gospodarska in socialna vprašanja so upoštevana na podobno važnem mestu, na kakršnem so jih upoštevali kmečki uporniki, ki so izhajali predvsem iz njih;

tudi politični program Osvobodilne fronte izhaja v veliki večini oziroma v velikem delu iz te problematike; bistvene za obstoj slovenskega naroda;

program Osvobodilne fronte izhaja iz naravnega narodnostnega prava, iz pravice do narodne samoodločbe;

z rezultatom, da je zedinjena Slovenija kot sestavni del federativno urejene republike jugoslovanskih narodov prostor, v katerem naj živi slovenski narod;

iz skrbi za slovensko kulturo, ki se je prav v Osvobodilni fronti in njenem izvršnem odboru mogoče najbolj jasno pokazala že v sestavi tega odbora od ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte naprej.

V vseh teh pogledih — sicer z določenimi razlikami, vendar v vseh teh oblikah — je rasel program Osvobodilne fronte iz historične tradicije in se

kazal kot njeno organsko nadaljevanje. Ni šlo za nekaj, kar bi nastalo naenkrat, marveč za plod globokih korenin slovenskega zgodovinskega razvoja.

4. Leta 1942 oziroma leta 1945, ko sem prvič pisal oziroma objavil tekst, čigar teze tu podajam, sem se moral s tem ustaviti: Tudi danes ne mislim iti naprej s tako konkretno analizo, pa vendar je dejstvo, da se seveda zgodovina leta 1945 ni pretrgala. Historik, ki hoče biti v resnici historik in hkrati živ član svojega narodnega občestva, ob takih razmišljanjih na dolgo sapo ne more presekatiti razmišljanja o preteklosti slovenskega naroda, svojega ljudstva, z letnico upora, letnico uspeha, letnico, v kateri smo gledali vse naprej s silnim optimizmom, v veliki psihični napetosti tistih dni in let. Nasprotno, historik mora iti naprej, mora pa tudi iz današnje situacije gledati potem nazaj, primerjati današnji položaj s položajem med NOB in leta 1945, iskati podobnosti in razlike. Mislim, da bi ob takšni analizi moral pretresati na tak način tudi današnjo stvarnost, npr. funkcijo kulture v današnjem življenju; problem relacije komunizma — narodna celota na kulturnem, gospodarskem in na vseh drugih mogočih področjih; problem demokratičnosti, kar je bila tudi ena izmed temeljnih tez Osvobodilne fronte, npr. pri bolj odprtem razpravljanju o vprašanih, v kakršnih je to pred kratkim zahteval v svojem Dnevniku Josip Vidmar (namreč v razpravljanju o mednacionalnih odnosih in posebej o njihovi gospodarski strani); problem slovenske narodne skupnosti v tem času, v katerem Slovenija ne zajema vseh Slovencev in ko spričo spremenjene strukture sveta nujno zamenjuje stari program Zedinjene Slovenije novi program notranje povezanosti vseh Slovencev, za to pa je poleg odpiranja meja nujna intenzivna poč središča po stopnji gospodarskega in družbenega življenja in zlasti po njegovi kulturni moči in razvitosti. Vse to bi moral pregledovati, primerjati in analizirati prav v liniji tistega programa, ki je rasel iz vse slovenske zgodovine in res dosegel svoje najčistejše uresničenje v dobi, ki je bila za slovenski narod najtežja in največja, v kateri je bil boj za svoj obstanek. Mislim, da bi takšna analiza mogla pomeniti marsikdaj in v marsičem tudi podporo v konkretnem usmerjanju našega sodobnega življenja pri vprašanih, ki se pojavljajo pred človekom, če analizira naš čas v mnogih miselnih in drugih oblikah, pa tudi pojave miselnega razkroja in utrujenosti in vse to primerja s časom, v katerem se je pripravljala in izoblikovala Osvobodilna fronta, z duhovno napetostjo druge polovice tridesetih let in dobe narodnoosvobodilnega boja.

OPOMBA: V referatu te vrste bi bilo seveda mogoče k vsakemu stavku in podatku navajati dela, na katera se opirajo bodisi sintetične obravnave zgodovine slovenskega naroda od Linhartove naprej, bodisi monografije in razprave o posameznih vprašanih, ki se jih referat dotika. Vendar bi bilo naravi referata to brez dvoma tuje. Namesto tega opozarjamo le na nekaj del, iz katerih je razvidno, kako so ti pogledi rasli ob neprestani konfrontaciji študija in življenja: Iz starega v novi prostor. Dejanje I, 1938, 269—276; Slovenska svoboda. Dejanje II, 1939, 217—224; Slovensko vprašanje, Bohinjski teden 1939, Ljubljana 1940, 103—118, Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju. Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945, 177—195. Poleg teh, tako rekoč dokumentarnih prispevkov naj navedem le še sintezo slovenske zgodovine v sedmem zvezku Enciklopedije Jugoslavije (do l. 1918), kjer je za historično interesiranega bralca navedena tudi pglavitna literatura in nakazana pot, po kateri je mogoče najti tudi podrobnejša dela, ki so s svojimi rezultati vplivala na oblikovanje zgoraj komaj nakazanih pogledov na slovensko preteklost in sodobni položaj našega naroda (članki Obseg slovenske etnične in narodne celote ter Zgodovina v geslu Slovenci ter Gospodarski razvoj do 1918 v geslu Slovenija).